

УДК 316.14

Г. Ю. БАРШАЦЬКА

БЕЗРОБІТНІ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Пояснюючи соціокультурні причини стану безробітного, у статті розглянуто соціокультурний портрет соціального типу безробітного, який складається з таких рис: найменше від інших цінують працьовитість; ставлення до міста гірше, ніж в інших громадян; не ідентифікують себе з містом; певною мірою відчужені від міста; перебувають у відносній соціальній ізоляції.

Ключові слова: безробіття, аутоексклюзія, відчуження, самоізоляція, соціокультурна маргінальність.

Безробіття – одна з нагальних соціальних проблем суспільства. Воно несе із собою не тільки бідність значним верствам населення, а й духовну, моральну деградацію людей. Значущою ця проблема є і для міста. Навіть якщо безробіття не дуже велике, люди перебувають у постійному страху, що стануть його жертвами. Так, на запитання: “Які соціально-економічні проблеми міста є, на Вашу думку, найбільш нагальними, які вимагають рішення у першу чергу?” безробіття відзначили 52,2% опитаних.

Мета статті – охарактеризувати соціокультурні причини безробіття, виявити соціокультурні риси безробітних.

Серед соціологів найбільш ґрунтовно розглядала безробітних як маргіналів провідний російський фахівець з цього питання І. Попова. Н. Лапін також зараховує безробітних до маргіналів і вважає, що необхідним є вивчення соціально-психологічних характеристик, які розвиваються під впливом безробіття, як “фактора соціального виключення, при якому втрата професійного статусу тягне за собою погіршення позиції індивіда в його референтних групах” [3].

Серед зарубіжних фахівців проблему безробітних в аспекті соціальної ексклюзії й маргінальності розглядав П. Абрахансон. К. Рабан у праці з маргінальності зараховує безробітних до маргінальних груп разом з емігрантами, етнічними меншинами, іноземними робітниками тощо [1].

Загалом безробіття ґрунтовно вивчають соціологи і фахівці інших галузей. Найчастіше його розглядають в аспекті ринку праці як об’єкта політики держави у сфері зайнятості. Соціокультурним аспектам безробіття присвячено мало праць. Ідеться про виявлення ментальних характеристик безробітних, які зумовлюють їх соціальне становище. Ми саме в такому аспекті розглянемо проблему безробітних як маргіналів. Як відомо, соціологія оперує ймовірнісними величинами. Пояснюючи соціокультурними причинами стан безробітного, ми не маємо на увазі конкретних людей, а намагаємося окрес-

лити соціальний тип особистості безробітного, для якого з вищою ймовірністю, ніж для інших категорій міського населення, притаманні ті чи інші ментальні характеристики. Дослідники виходили з припущення, що певною мірою статус безробітних залежить від специфіки їх соціального типу особистості. Звичайно, йдеться не про те, що безробітні самі винні у своєму становищі. Випереджаючи висновки, скажемо, що згідно із цим дослідженням, є певні соціокультурні характеристики, які сприяють набуттю статусу безробітного і зумовлюють маргінальне становище. Можливо, це парадокс, але, згідно з результатами опитування, найвище працєовитість цінують підприємці, а найнижче – безробітні. Не тільки в особистій долі, а й для суспільства важливу роль відіграють ціннісні пріоритети людей, ті моральні якості, які цінуються найбільше. Для подолання свого статусу безробітні, крім зміни економічних умов, потребують вироблення соціально-психологічних якостей для кращої адаптації до несприятливих життєвих обставин.

Соціально-психологічні, ментальні, соціокультурні риси безробітних ми розглядали в контексті різних проблем міста.

Гендерних відмінностей серед безробітних не виявлено. За віком відносно більша частка безробітних серед молоді та осіб 40–49 років, а 30–39 років значно менше.

Безробіття може бути пов'язано з особливостями розподілу продуктивних сил у місті, зі структурою промисловості й загалом з кількістю та складом робочих місць у місті. Місто Запоріжжя, де проведено дослідження, з цього погляду не є джерелом безробіття. Тому безробітні люблять своє місто не менше, ніж інші жителі. Підтвердженням цього слугують відповіді на запитання про ставлення до міста: “Як Ви вважаєте, наше місто краще чи гірше за інші великі міста в Україні?”. Так, лише 5% зазначило, що гірше за інші міста при середній величині 16%. Переважна кількість безробітних (58%) вважає, що їх місто не краще й не гірше від інших міст. Це помітно більше, ніж у середньому за вибіркою – 46%. Проте ці дані можуть також свідчити про індіферентне ставлення до міста більшості безробітних. Для них місто є таким, як і всі інші міста, не краще або гірше. Це може свідчити про дефіцит емоційності й включеності в соціальне середовище міста.

Опитування проведено в м. Запоріжжя, вибірка репрезентує доросле населення міста від 18 років за основними демографічними показниками й становить 1100 респондентів.

Про ставлення до міста як найближчого соціального середовища можуть свідчити і відповіді на запитання: “Якою мірою Ви згодні з твердженням: “Я пишаюся своїм містом” (табл. 1).

Таблиця 1

**Ступінь згоди з твердженням: “Я пишаюся своїм містом”,
(% до кількості опитаних цієї категорії зарядком (N=1100))**

№	Категорія	Згоден	Не повністю згоден	Не згоден	Важко відповісти
1	Безробітні	36	19	40	5
2	Всі опитані	42	41	11	6

Як видно з табл. 1, безробітні мало пишуться містом, їхнє ставлення до цього гірше, ніж в інших громадян. Можна сказати, що безробітні не ідентифікують себе з містом, перебувають у певній соціальній ізоляції, що є ще одним доказом на користь їх соціокультурної аутоексклюзії.

Безробітні не вбачають причин свого становища в діях держави й місцевої влади. Непрямим підтвердженням цього судження є відповіді на запитання: “Якою мірою служить Вашим інтересам облдержадміністрація?”, тобто основний представник державної влади в регіоні. Пункт “Піклується мало” відзначили 35% безробітних, при середній величині – 48%, щодо мера таке саме співвідношення – 30% і 43%. Іншою причиною помітно меншої критичності безробітних щодо влади може бути те, що вони побоюються її через недовіру, соціальну слабкість, нездатність гідно постояти за себе.

Безробітні більше, ніж інші жителі, відзначають наявність порядку в місті. На запитання: “Якою мірою, на Ваш погляд, влада підтримує порядок у місті?” 77% безробітних відзначили пункт “У цілому є порядок” при середній величині за вибіркою – 61%. Однак безробітні частіше, ніж інші жителі, відзначають авторитарний, насильницький, а не правовий характер регулювання порядку. На запитання: “Якими засобами, на Ваш погляд, підтримується порядок: більше силою, страхом чи законом?” 30% безробітних відзначили пункт “Більше силою і страхом” при середній величині 24%. Отже, вони відчувають дефіцит захисту своїх прав з боку закону.

Як і в інших груп маргіналів, соціальний капітал безробітних нижчий, ніж у решти жителів. Згідно з відповідями на запитання, вони не беруть участі в громадських організаціях. Безробітні певною мірою відчужені від міста. Емпіричним індикатором відчуженості є негативні відповіді на запитання: “Чи хотіли б ви виїхати з міста назавсім?”. Цікаво, що позитивних і негативних відповідей на це питання менше, ніж у середньому за вибіркою. Різниця між позитивними й негативними відповідями в середньому за вибіркою – 42%, а для безробітних – 38%. Це, між іншим, відображає їх меншу життєву активність, їм важко навіть подумки кудись їхати, переміщатися. Такий дефіцит життєвого динамізму позначається й на їх можливості знайти підходящу роботу. Безробітні більш загальмовані, менш гнучкі у виборі варіантів соціальної поведінки. Невизначеність, невиразність соціальних практик – характерна риса безробітних як маргіналів. На ці риси вказують й автори праці щодо ментальності безробітних. І. Попова, провідний спеціаліст з маргіналів, зазначає, що серед безробітних досить багато людей, які “всіляко уникають пропозицій і ситуацій, які вимагають від них зусиль, наполегливості, нового погляду. Свідомість людей, які реалізують цю форму поведінки, жорстко охоплена обставинами, що склалися, майбутнє постає для них перспективою, яка визначається зовнішніми силами, вони не роблять спроб побачити або прийняти паралельних шляхів свого розвитку; немає впевненості у своїй здатності змінити ситуацію, бі-

льше того, вони вважають, що робити які-небудь кроки безглуздо. Такі люди характеризуються розгубленістю, і від спілкування з ними залишається враження загальної пригніченості” [1].

Одним із проявів соціокультурної маргінальності є відносна самоізоляція від процесів соціальної комунікації. Підтвердженням цього є відповіді безробітних на запитання: “Чи цікавитеся Ви міськими подіями з міських засобів інформації?” Варіант “Читаю міські газети” відзначили 48% безробітних при середній величині за вибіркою – 63%, у два рази менше, ніж інші городяни, безробітні слухають місцеве радіо. Навіть новини міста по міських телевізійних каналах безробітні дивляться помітно рідше, ніж інші категорії городян (відповідно, 72% і 86%).

Безробітні менше включені в соціальні комунікації міста, що призводить до їх відносної соціальної ізоляції. Фактично йдеться про аутоексклюзив, адже їм ніхто не заважає слухати місцеве радіо й читати місцеву пресу. Посилання на дорожнечу газет у цьому разі необґрунтовані, адже за матеріальним становищем безробітні загалом не бідніші за інших городян.

У літературі зазначено, що в безробітних “явно відчувається дефіцит інформації, яку вони могли б використовувати у своїх пошуках. В одних випадках це пояснюється нерозвинутістю соціальних зв’язків, в інших – низькою якістю наявних джерел інформації” [2]. Так, згідно із цим дослідженням, безробітні менше, ніж решта жителів міста, цікавляться міськими проблемами. На запитання: “Якою мірою Ви цікавитеся міськими проблемами?” 55% безробітних відзначили пункт “Мене мало цікавлять міські проблеми”, при середній за вибіркою – 34%. Це прояв соціокультурної аутоексклюзивності, добровільний розрив соціальних комунікацій. Безробітний постає як соціально індиферентна, пасивна, замкнута на своєму світі людина. Ще раз нагадаємо, що йдеться про певні тенденції, про вищу ймовірність прояву цих рис у соціальному типі безробітного, а не в конкретної людини.

Безробітні по-іншому, ніж решта жителів міста, сприймають діючу в місті ієрархію владних структур та інституцій. Так, даючи відповідь на запитання: “Якою мірою такі організації і структури, на Ваш погляд, впливають на міські події, прийняття рішень у місті?” безробітні істотно перебільшують роль мера. Велику роль йому відводить 68% безробітних при середній за вибіркою величині 52%. А роль директорів великих підприємств безробітні, навпаки, дуже недооцінюють порівняно з іншими жителями міста (відповідно, 38% і 54%). Це відображає неправильну орієнтацію в соціальному просторі міста, у його інституційному полі. Простіше сказати, це свідчить про соціальну дезорієнтацію безробітних, що є наслідком їх соціокультурної аутоексклюзивності. Підтвердженням цього є й той факт, що 70% безробітних відмовилися оцінити роль міської громади в місті, що в два рази більше, ніж у середньому за вибіркою. У два рази більше також серед безробітних тих, хто не може висловити своє ставлення до корупції в міських органах влади (29% при середній величині 13%). Соціальну дез-

орієнтацію безробітних можна пояснити слабкістю включеності в міські соціальні мережі, слабким досвідом взаємодій з міською владою.

Про наявність або, точніше, про відчуття соціального вакууму, соціальної порожнечі, дефіциту соціальних зв'язків із соціальним середовищем безробітних свідчать і відповіді на запитання “Якою мірою Ви згодні з твердженням, що “Люди в місті байдужі до оточуючих?””. З цим твердженням згодні 40% безробітних при середній величині – 32%. Це, повторюємо, свідчить про тенденцію, і не може поширюватися на всю сукупність безробітних.

Дефіцит віддалених соціальних зв'язків анонімної міської спільноти частково компенсується для безробітних тіснішими зв'язками з найближчим соціальним оточенням, наприклад, сусідами. Так, на запитання: “Якою мірою Ви згодні з твердженням: “Сусіди допомагають один одному?””, серед безробітних ствердно відповіли більше, ніж у середньому за вибіркою (відповідно, 21% і 15%). Найближче соціальне оточення певною мірою співчуває становищу безробітного.

В умовах аутоексклюзії й соціального вакууму в безробітних складно говорити про прийняття конструктивних стратегій виходу зі стану безробітних. Як зазначає І. Попова, “критерієм конструктивності є спрямованість на реальне й позитивне в соціальному (досягнення прийнятного соціального статусу) психологічному (задоволеність, оптимістичність, упевненість у собі) аспектах вирішення життєвої проблеми, що виникла у зв'язку з втратою або відсутністю роботи” [1]. В умовах соціокультурної аутоексклюзії вийти на конструктивні механізми адаптації безробітному складно.

Для безробітних певний інтерес становлять відносини між робітниками і власниками підприємств. За нашими даними, безробітні менше, ніж у середньому за вибіркою, вірять у можливість партнерських відносин між робітником і власниками підприємств. Не згодні з твердженням “Між робітником і власником підприємства можуть встановитися товариські, партнерські відносини” 43% безробітних (при середній величині за вибіркою 33%). Іншими словами, безробітні ставляться до можливих роботодавців уже заздалегідь вороже, з недовірою, упереджено. Така думка безробітних могла скластися за попереднім невдалим досвідом відносин з роботодавцями. Адже вони втратили роботу раніше, що могло бути викликано рішенням роботодавця, яке працівник міг сприйняти як несправедливе. Дослідники відзначають поширеність цієї властивості в безробітних: “Закономірно, що для частини із них властиві обережність, песимізм і пасивна вичікувальна тактика з частими звинуваченнями на адресу інших (роботодавців, служби зайнятості, держави в цілому)” [1].

Висновок про упереджене ставлення до майбутнього можливого роботодавця в безробітних підтверджують і відповідями на інше запитання: “Якою мірою Ви згодні, що партнерські відносини влади, профспілок і підприємців дають змогу вирішувати питання заробітку та умов праці?”.

Згодних із цим твердженням серед безробітних лише 10%, тоді як у середньому за вибіркою – у два рази більше. І те, що не змогли відповісти на це запитання третина безробітних респондентів, при середній величині 20%, свідчить про погане, песимістичне уявлення про механізми регулювання відносин між підприємцями й робітниками.

Соціальна дезорієнтованість безробітних виявляється також у відсутності інформації в безробітних, щоб виробити судження щодо діяльності міської влади. Так, на запитання: “Чиїми інтересами, на Ваш погляд, міська влада, перш за все, керується у своїй діяльності?” 42% безробітних не можуть відповісти при середній оцінці за вибіркою – 19%. Це також свідчить про відчуття статусної приниженості, коли людина не бере на себе сміливість судити про дії влади.

Згідно з даними опитування, безробітні рідше, ніж інші респонденти, користуються комп'ютером та Інтернетом. Якщо скористатися методом абсолютизації тенденцій, який застосовував Ж. Бодрійяр, і тими метафорами, які він використовував у своїй праці “Місто і ненависть”, то можна сказати, що безробітні виключені з інформаційного суспільства, а тому для цього типу суспільства вони є ізгоями. Ж. Бодрійяр зазначав, що такі люди сприймають себе зайвими, людським “сміттям”. Найбільш імовірна реакція цього типу маргіналів на суспільство, якому вони не потрібні, – це ненависть, агресія. Певною мірою цю думку емпірично підтверджують матеріали цього дослідження.

Зважаючи на свій соціальний стан, безробітні, судячи з відповідей на запитання, більше, ніж інші городяни, готові йти при нагоді на політичні акції протесту. Так, частка згодних з твердженням: “У політиці слід уникати крайнощів” помітно менша, ніж у решти громадян (відповідно, 57% і 66%). Ми не вважаємо можливим ставити в соціологічних опитуваннях провокаційні запитання на зразок: “Чи готові Ви до крайніх заходів у боротьбі за свої права?” На нашу думку, ці проблеми необхідно вивчати, виходячи з позитивних, конструктивних позицій, а не з агресивно-протестних. Тому протестний потенціал ми виявляємо побічно, через частку не згодних з крайніми заходами.

Знижений соціокультурний капітал безробітних виявляється не тільки більш рідким використанням сучасних комунікаційних та інформаційних засобів, а й нижчим культурним рівнем, виходячи з традиційних критеріїв частоти читання книг. Так, на запитання: “Скільки приблизно книжок ви прочитали за останній місяць?” було отримано такі відповіді: жодної книги не прочитали третина безробітних (при середній за вибіркою величині – 25%), а більше ніж дві книги прочитали лише 18% при середній – 36%. Культурний рівень безробітних помітно нижчий, ніж інших городян працездатного віку. Ця обставина ускладнює вироблення конструктивних стратегій і механізмів виходу безробітних зі свого несприятливого маргінального становища.

Висновки. Таким чином, соціокультурний портрет соціального типу безробітного складається з таких рис: найменше від інших цінують працьовитість; ставлення до міста гірше, ніж в інших громадян; не ідентифікують себе з містом; певною мірою відчужені від міста; перебувають у відносній соціальній ізоляції, у соціокультурній аутоексклюзії. Вони відчувають дефіцит захисту своїх прав з боку закону. Соціальний капітал безробітних нижче, ніж у решти жителів. Вони виявляють меншу життєву активність, ніж решта жителів. Низький рівень суб'єктивної мобільності, дефіцит життєвого динамізму позначаються й на їх можливості знайти підходящу роботу. Безробітні більш загальмовані, менш гнучкі у виборі варіантів соціальної поведінки. Невизначеність, невиразність соціальних практик – характерна риса безробітних як маргіналів. Їм притаманна відносна самоізоляція від процесів соціальної комунікації. Безробітні менше включені в соціальні комунікації міста, що призводить до їх відносної соціальної ізоляції, соціокультурної аутоексклюзії, тобто добровільного розриву соціальних комунікацій. Безробітний постає як соціально індиферентна, пасивна, замкнута на своєму світі людина.

Для безробітних характерна слабкість включеності в міські соціальні мережі, малий досвід взаємодій з міською владою. Їм притаманне відчуття статусної ниженості, соціального вакууму, соціальної порожнечі, дефіциту соціальних зв'язків із соціальним середовищем. У безробітних нижчий культурний рівень, ніж у середньому в решти жителів.

Риси соціокультурного портрета безробітних, наведені вище, позначені як тенденції, що мають вищу ймовірність порівняно з рештою жителів міста. Ці риси не потрібно сприймати як абсолютну даність.

Список використаної літератури

1. Писарев В. Г. Маргінальна поведінка особи: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. Г. Писарев. – Львів, 2010. – 21 с.
2. Ручка А. Субкультурна варіативність українського соціуму / А. Ручка ; за ред. Н. Костенко, А. Ручки. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2010. – 288 с.
3. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2010. – 636 с.
4. Черныш А. М. Понятие маргинальной группы и его теоретическое обоснование / А. М. Черныш, М. А. Черныш // Практична філософія. – 2004. – № 3. – С. 144–151.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2014.

Баршацкая А. Ю. Безработные: социокультурный аспект

Объясняя социокультурные причины состояния безработного, в статье рассмотрен социокультурный портрет социального типа безработного, который состоит из таких черт: меньше, чем другие, ценят трудолюбие, отношение к городу хуже, чем у других граждан; не идентифицируют себя с городом; в определенной степени отчуждены от города; находятся в относительной социальной изоляции.

Ключевые слова: *безработица, аутоексклюзия, отчуждение, самоизоляция, социокультурная маргинальность.*

Barshatska G. Unemployed: a Sociocultural Perspective

Unemployment – one of the major social problems. Unemployed disorders characterized by weakness in local social networks, poor experience with local authorities. They are characterized by a sense of humiliation status, social vacuum social vacuum, the deficit of public relations with the social environment. Culturally, the unemployment rate is lower than the average for the rest of the population.

Thus, sociocultural portrait unemployed social type includes the following features: the smallest value of other hard work; attitude to the city worse than other citizens; do not identify themselves with the city; to some extent alienated from the city; are in relative social isolation, in social and cultural autoeksklyuzii. They are deficient in protecting their rights by law. Social capital unemployment is lower than the rest of the population.. They show less vitality than other people. Low levels of subjective mobility deficit dynamism of life have an impact on their ability to find a suitable job. Unemployed more inhibited, less flexible in the choice of options for social behavior. Uncertainty, vagueness social practices characteristic of the unemployed as marginal. They are characterized by relative isolation from the processes of social communication. Unemployed Less Included in the social communication of the city, which leads to their relative social isolation, social and cultural autoeksklyuziyi, voluntary social communication gap. Unemployed appears as socially indifferent, passive, closed at its world people. They are characterized by an incorrect orientation in the social space of the city, in its institutional field. This indicates unemployed social disorientation resulting from their sociocultural autoeksklyuziyi.

Unemployed Characterized by weakness involvement in urban social networks, weak experience interactions with local authorities. They are characterized by a sense of humiliation status, social vacuum social vacuum, the deficit of social relations with the social environment. At the cultural level of unemployment lower than the average the rest of the population.

Key words: *unemployment, autoeksklyuziya, alienation, isolation, social and cultural marginality.*